

industriële archeologie in vlaanderen

adriaan linters

Adriaan Linters is Project-coördinator van het project Industrieel Erfgoed in België. Samen met enkele anderen bereidt hij in Sint Truiden een tentoonstelling over het Industrieel Erfgoed van Belgisch Limburg voor.

historiek

Toen eind 1971 wijlen Professor Jan Dhondt aan de Gentse Rijksuniversiteit een vergadering belegde over iets, dat 'industriële archeologie' genoemd werd, waren nog maar bitter weinig personen bekend met dat 'iets'. Destijds maakte hij in zijn cursus 'Encyclopedie van de Nieuwste Tijden' melding van een mogelijk gebruik van archeologisch bronnenmateriaal voor de studie van de hedendaagse geschiedenis. Dat viel in goede aarde, want ter gelegenheid van een programmaherziening in 1971 werd door de studenten de invoering van een cursus 'industriële archeologie' gevraagd. Het verslag van de sectievergadering vermeldt hierover:

"Professor Dhondt merkt op dat men nog nergens staat met dit vak en het aangeraden is eerst enkele resultaten af te wachten, terwijl Professor de Laet zijn instemming betuigt met de urgentie van dit vak, vermits de industriële gebouwen uit de negentiende eeuw steeds vlugger aan het verdwijnen zijn. zijn..."(1)

Nochthans blijkt dat men het hierbij niet zou laten. Op een vergadering van de medewerkers van het Seminarie voor Nieuwste Geschiedenis in november van datzelfde jaar, werd besloten van wal te steken met een 'Werkgroep voor Industriële Archeologie'. Aan een dynamische start kwam echter een plots einde bij het overlijden van Professor Dhondt in 1972, die de promotor en stuwende kracht achter het initiatief was gebleven.

Begin 1973 waren het opnieuw de studenten geschiedenis van de Rijksuniversiteit Gent, ditmaal in het kader van de Vlaamse Geschiedkundige Kring, die het initiatief namen. Door deze vereniging werd een avond ingericht rond 'De rol van de Industriële Archeologie in de Hedendaagse Geschiedbeoefening' met de bedoeling de bestaande werkgroep nieuw leven in te blazen.(2)

Inmiddels staan we zeven jaar verder, vonden er vijf nationale congressen plaats (3), werd hier en daar over het onderwerp gepubliceerd, wordt de industriële archeologie opgenomen bij de spoedinventaris van het bouwkundig erfgoed in Vlaanderen, en werden de eerste gebouwen en sites wettelijk beschermd.

In januari 1974 was het Centrum voor Industriële Archeologie - Centre d'Archéologie industrielle opgericht door vertegenwoordigers van verschillende universiteiten, wetenschappelijke instellingen en een aantal geïnteresseerden. Voorzitter werd de heer Georges van den Abeelden, algemeen adviseur bij het Verbond van Belgische Ondernemingen.

Oorspronkelijk startte dit Centrum onder een gunstig gesternte, o.m. dankzij een zware subsidiëring van het Gemeentekrediet van België en de Nationale Maatschappij voor crediet aan de Nijverheid, met het oog op de voorbereiding van de eerste nationale tentoonstelling over het onderwerp. Het was vooral sedert de succesvolle tentoonstelling 'En toen kwam de machine, kennismaking met de industriële archeologie', welke in 1975 ruim 82.000 bezoekers trok, dat het grote publiek met het onderwerp in contact kwam. (4) Jammer genoeg bleek het niet mogelijk de enorme publieke respons, welke deze tentoonstelling verwekte, op te vangen. Reeds twee jaar na zijn ontstaan verkeerde het centrum in ernstige moeilijkheden en ging begin 1976 over de kop - onder meer door de financiële problemen, een gebrek aan organisatie-geest, en interne onenigheid. (5) Na het verdwijnen van het Centrum voor Industriële Archeologie werd de wacht min of meer afgelost door de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg, mede als gevolg van het in maart 1976 goedgekeurde Decreet tot Bescherming van Monumenten en Stads- en Dorpsgezichten. Dit laatste vermeldt de industriële Archeologie met name als één van de motivaties tot bescherming van een gebouw of een omgeving. Begin 1978 werd binnen de Rijksdienst Monumenten- en Landschapszorg een 'Bureau voor Industriële Archeologie en Molenzorg' opgericht. (6) De activiteiten hiervan stemmen zich vooral af op de inventarisatie en de bescherming van het onroerend (architecturaal) erfgoed in deze sector. Bemerkt dient te worden dat via deze weg een aantal problemen, zoals de organisatie en de coördinatie der vrijwilligers, museologische aspecten, niet onmiddellijk aangepakt konden worden.

Op 1 mei 1978 tenslotte werd, voor wat betreft het Vlaamse land, de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie (V.V.I.A.) opgericht. De bedoeling van deze V.V.I.A. is in Vlaanderen overkoepelend te werken, en om de activiteiten en inspanningen van talloze individuen te bundelen. Tegelijk zal geprobeerd worden het idee van de studie en conservatie van het industrieel erfgoed te laten doordringen tot die regio's waar het onderwerp tot op heden nog niet bekend is, of nog niet geaccepteerd wordt. Dat zou in samenwerking met de reeds bestaande organisaties (8) en instellingen (9) moeten gebeuren.

De voornaamste activiteiten zullen onder meer het inrichten van lezingen, congressen, tentoonstellingen en studiereizen omvatten. Verder het promoveren en/of publiceren van basis-studies of belangrijke theoretische beschouwingen. Daarom is het verzamelen van de nodige fondsen noodzakelijk om eigen activiteiten en projecten, zoals de uitgave van een driemaandelijks Berichtenblad en (van-

af 1979) van een Jaarboek(10) mogelijk te maken. En om activiteiten en projecten van andere organisaties en/of individuen te steunen.

De V.V.I.A. is echter niet van plan eigen collecties aan te leggen of een eigen museum uit te bouwen.

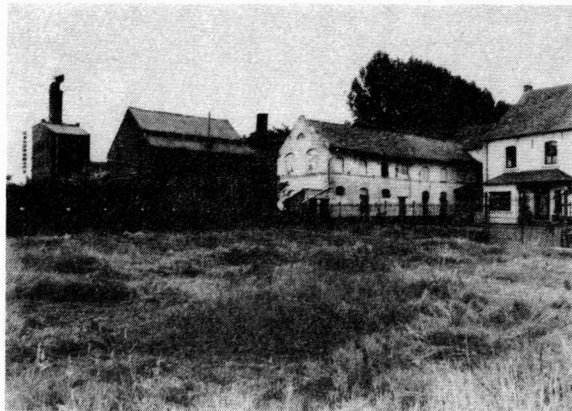
definities inhoudelijke afbakening

De beoefening van de industriële archeologie mag niet in verband gebracht worden met de heersende retromode en blijft niet beperkt tot de strikt nijverheidsgebonden fenomenen in één of andere voorbije cultuur. Integendeel, de discipline dient ons inziens duidelijk gedefinieerd als een consistent wetenschappelijk werkterrein, dat de materiële infrastructuur der industriële periode in zijn zeer brede realisaties en in zijn maatschappelijke context omvat. Ook vertoont de industriële archeologie een totaliteit wat betreft het onderwerp: de totale vroegere industriële maatschappij (gebouwen, machines, transport, distributie,...). Met andere woorden de overblijfselen van zowel de secundaire (industriële, red.), de tertiaire (verzorgende, red.), als van de zich industriële primaire (landbouw, red.) sector. Bovendien vertoont het een totaliteit qua bronnen en heuristiek: materiële relictten (onroerende en roerende), historische bronnen (documenten, tekeningen, plattegronden etc.) en mondelingen overleveringen (welke nu nog te registreren zijn) kunnen en mogen niet los van elkaar gezien worden, in het licht dat zij werpen op de materiële cultuur. En aangezien de industriële archeologie zowel een historische als een archeologische methode en inventarisatie moet combineren in nauwe interdisciplinaire samenwerking, beschikt ze over een totaliteit qua methoden en qua aanpak. Studie en conservatie dienen samen te gaan.

Op basis van deze en elders geformuleerde standpunten, kan men stellen dat de industriële archeologie een 'archeologie'(sic) is, welke verbonden is aan een bepaalde periode of cultuur in de evolutie van de maatschappij. Het is een 'culturele archeologie', welke zich bezighoudt met de studie van de materiële overblijfselen van de voorbije industriële cultuur. (11)

Het is niet de bedoeling een stel mooie foto boekjes samen te stellen over oude hoogovens, mijnschachten, stations, silo's, pakhuizen, brouwerijen, arbeiderswoningen, winkelgalerijen, en noem maar op... Men doet niet aan Industriële Archeologie uit nostalgie, of uit heimwee naar de bloeitijd van het industrieel kapitalisme. (12) Maar wel, omdat men in de historische studie de materiële infrastructuur aan een onderzoek wil onderwerpen. Omdat men na wil gaan hoe en waarom deze zich ontwikkelde. Omdat men wil nagaan welke de interacties waren tussen de materiële infrastructuur en de geestelijke, sociale, politieke, suprastructuur. Omdat men graag wil weten hoe ons heden door het materiële verleden bepaald wordt.

Op het vlak van het zuiver historisch onderzoek kan men stellen dat de laatste zich steeds tot de suprastructuur beperkte, hoofdzakelijk dan nog op basis van suprastructurele bronnen (documenten, papier...). Hierdoor werden uiteraard een aantal facetten en verklaringsbodems verwaarloosd. Mogelijk kan de industriële archeologie alvast dit (helpen) relativiseren. Het is aldus duidelijk dat in het kader van de industriële archeologie de technologische veranderingen niet op zichzelf kunnen gezien worden, doch enkel in hun historisch-maatschappelijk en evolutieve context. Daarenboven dient er van begin af aan op gewezen te worden dat de industriële archeologie niet louter en alleen een 'studie' is.

Traditionele kleinschalige nijverheidssite: brouwerij, stokerij, watermolen Donk-Halen

Precies omdat men zich met materiële dingen bezighoudt, omwille van de inhoudelijke waarde van deze, omwille van de relevantie van bepaalde behandelde relictten, tracht men gelijklopend een consequente politiek te voeren om zinvolle relictten op te nemen in een dynamische visie op de sector der cultuur-conservatie. Het is onder meer via deze weg dat men de inherente (sociaalsensibiliserende) waarden van een historische evolutie voor de huidige maatschappij kan concretiseren. Tevens moet gedacht worden aan de economische ecologische voordelen welke schuilen in het herbruiken en renoveren van vroegere industrie-architectuur.

Ook hier zal de industriële archeologie relativerend werken ten opzichte van het sentimentele emotionele, en dus ook ten opzichte van het financiële overwicht dat thans ligt bij de trapgevels en de 'mooie' gebouwen. Waar restauratie van deze laatste slechts kan ten koste van zware uitgaven en soms slechts mits het quasi-herbouwen van het pand, kan men voor de industrieel-gedachte ruimten niet het argument 'mooi' aanvoeren. Wel bieden zij een aantal stoere, functionele en zeer goede aanpasbare ruimten voor hedendaagse noden en behoeften.

Wanneer de industrieel-archeologische renovatie gedacht wordt als een verlengstuk in de historische ontwikkelingsfase van het gebouw, dan lijkt het logisch dat men op de eerste plaats opnieuw zou gaan denken aan één of andere vorm van secundaire (=productieve) functie, en dus niet noodzakelijk aan de tertiäre functies (cultuur, consumptie, verzorging,...) welke thans in de renovatieprojecten domineren. Aldus wordt dit gegeven een wapen in de strijd tegen de unifunctionalisering van de stad, welk een zuiver consumptieve en verzorgende functie krijgt.

Door het behoud van een producerende werkgelegenheid (op voorwaarde natuurlijk dat deze kleinschalig kan zijn, en niet-vervuilend) en door behoud van de traditionele woonfuncties in bestaande huisvesting, in de stad, voorkomt men bijvoorbeeld reeds een toename van de steeds meer hinderende verkeersstroom (vooral op de spitsuren) van de woonomgeving naar de nieuwe industrieparken in de omgeving, en vice versa. Door het reanimeren van de diverse functies, welke in de 19e eeuwse stad aanwezig waren (werken, wonen, winkelen, ontspanning...) in elkaars omgeving, en op de historische wortels ervan, draagt men ertoe bij dat de stad terug een gevarieerd en leefbaar samenhangend geheel wordt. (13) Toch dient gewaarschuwd te worden tegen een ondoordachte conservatie- en restauratie-renovatie

politiek. Vanuit industrieel archeologisch standpunt zal men immers niet onmiddellijk de voorkeur geven aan een behoud van de 'mooiste', of de 'uitzonderlijkste' creaties. De nadruk zal eerder liggen bij de typische, de representatieve, de relevante, met andere woorden de relictten welke ons iets leren over de belangrijke processen en verhoudingen uit het verleden. Zij kunnen deze optimaal concretiseren en visualiseren. Het is op basis hiervan uitermate belangrijk na te gaan of de restauratie- of renovatie-politiek de inherente waarden niet vernietigt: met andere woorden of men de toestanden niet mooier of indrukwekkender maakt dan zij ooit zijn geweest. Een euvel waaraan tal van monumentenzorgers en patrimonium-behoeders lijden!

wie?

Alhoewel het streng wetenschappelijk academisch onderzoek niet verwaarloosd dient te worden, getuigt de Industriële Archeologie meer en meer van een zeer concrete 'beleving', een 'actief-bezig-zijn-met'. Dit is om diverse redenen positief te noemen een aan te moedigen, al ware het maar omwille van het maatschappelijk belang dat een dergelijke aanpak vertoont voor de beoefenaars zelf, en voor hun omgeving. Het onderwerp is veel omvattend. Hier is dan al vlug duidelijk dat de aanpak niet kan rusten bij één persoon, of bij één discipline, maar dat een maximale samenwerking dient uitgebouwd tussen (kunst)historici, ingenieurs, architecten, geografen, enz. Maar niet alleen deze 'specialisten' zullen hun inbreng hebben. Slechts een brede participatie kan de industriële archeologie vrijhouden van allerlei wereldvreemde en theoretische beschouwingen, en originele visies aanbrengen. Wie kan immers beter 'één' machine evalueren dan degene die dagelijks aan 'een' machine staat? De 'industrieel-archeoloog' bestaat niet. De aanpak dient te berusten bij een open 'industrieel-archeologische' werkgemeenschap.

Noten:

- (1) Deze vergadering werd gehouden op 21 oktober 1971
- (2) De resultaten van deze avond, met een ruime gesprekspaneel, werden gepubliceerd als: Industriële Archeologie: verslag van en bemerkings bij de avond over 'Industriële Archeologie', georganiseerd door de Vlaamse Geschiedkundige Kring op 29 januari 1973, in: Histopia, april 1973
- (3) Nl. in 1973 in Bergen en in Le Grand Hornu (thema: 'De Industriële Archeologie'); voor een verslag zie: M. Bruwier, 'A propos du colloque d'Archéologie Industrielle des 26 et 27 mai 1973. Université de L'Etat à Mons, Le Grand Hornu', in: Belgisch tijdschrift voor de Nieuwste Geschiedenis- Revue Belge d'Histoire Contemporaine, IV, 1973 3-4, pp. 515-530

De volgende congressen waren:

- 1974, Antwerpen: 'De industriële archeologie van de Antwerpse Haven'; handelingen gepubliceerd als extra nummer van het tijdschrift Antwerpen (Toeristische Dienst Stad Antwerpen, Suikerrui, B-2000 Antwerpen)
- 1975, Brussel: 'De arbeidershuisvesting' (geen handelingen, doch als uitloper verscheen een

themanummer van het Belgisch Tijdschrift voor de Nieuwste Geschiedenis (Blandijnberg 2, B-9000 Gent). 1976, Maffle: 'Natuursteen' (geen handelingen) en Luik 'Industriële Archeologie in Wallonië, waarvan verschenen als L' Archeologie Industrielle, Dossiers du Cacef n° 56, maart 1978 (Cacef, 12, rue J. Saintraint, Namur).

1977, Gent: De mechanisering van de textielsector (handelingen gepubliceerd als lijvig boekwerk van 300 blz. door de Wiarug, Blandijnberg, 2, B-9000 Gent).

Inmiddels vond op 27-11-1976 een inter-Limburgse Culturele Dag plaats in Tongeren, gewijd aan Mens en Machine 1750-1940- ontwikkelingen op het terrein van de Industriële Archeologie in Belgisch en Nederlands Limburg (referaten gepubliceerd in: Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg, deel XXII, 1977 (Maastricht, Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum van Limburg).

Gelijktijdig hiermee werd een tentoonstelling over het onderwerp georganiseerd, welke uitgebreid inging op de belangrijkste aspecten der industriële archeologie van beide Limburgen: A. Linters (red.), Mens en Machine 1750-1940/ontwikkelingen op het terrein van de industriële archeologie in Belgisch en Nederlands Limburg, Sint-Truiden Provinciale Dienst voor Kunstpatrimonium (Kunst en Oudheden in Limburg, 17), 1976 84 blz. tentoonstellingscatalogoog (te bestellen: Begijnhof 39, B-3800 St. Truiden).

(4) Cf. En toen kwam de machine- Ontmoeting met de Industriële Archeologie, Brussel, Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid Gemeentekrediet van België, 1975. Ter gelegenheid van deze tentoonstelling werd als catalogus een dik en rijk geïllustreerd boek uitgegeven, dat een eerste methodologische gids vormde voor de beoefening der industriële archeologie in België (uitgeput).

(5) Een laatste publicatie dateert van midden 1976 (Centrum voor Industriële Archeologie Mededelingen, II, 1-2, jan.-april 1976, 16 blz.) en een laatste vergadering vond plaats omstreeks dezelfde periode. Officieel werd de vzw nooit opgeheven.

(6) Dit Bureau bestaat thans nog uit één persoon, de Heer J. de Schepper, p/a Recolettenlei 6, B-9000 Gent

(7) De statuten verschenen in de bijlagen van het Belgisch Staatsblad van 24-8-78. Adres: Postbus 30, M. Hendrikaplein, B-9000 Gent-12).

(8) Bv. de verschillend reeds bestaande, of in oprichting zijnde vrijwilligersorganisaties, zoals:
- Werkgroep voor Industriële Archeologie der R.U.G. Blandijnberg 2, 5e verdieping B-9000 Gent.
- Centrum voor Bedrijfs geschiedenis, p/a UFSIA, Prinsstraat 13, B-2000 Antwerpen.
- Werkgroep voor Industriële Archeologie in Limburg, p/a Begijnhof 38, B-3800 St. Truiden.
- Werkgroep voor Industriële Archeologie in Aalst, p/a D. Geys, Zeeldraaierstraat 35, B-9300 Aalst.
- Werkgroep voor Industriële Archeologie in Hamme, p/a De Pauw, St. Jansstraat 2, B-9160 Hamme.
- Werkgroep voor industriële Archeologie in Ninove, p/a Culturele Raad, Stadhuis, B-9400 Ninove.
- In Gent werd inmiddels een Werkgroep voor Conservatie van het Industrieel Archeologisch Patrimonium opgericht welke interdisciplinair case studies uitwerkt en inhoudelijk benadert (p/a Archit. A. Verhulst, Pynaertkaai 20 B-9000 Gent).

(9) Naast de Rijksdienst voor Monumenten en Landschapszorg en enkele gemeentelijke voornamelijk museale-initiatieven dient vooral gewezen te worden op het

Projekt Industrieel Erfgoed dat in het kader van de Viering 150 jaar België uitgebouwd wordt door de Provincie Limburg. Dit dient te leiden tot oprichting van een Centrum voor Studie en Konservatie van het Industrieel Erfgoed, (Begijnhof 39, B-3800, St. Truiden). Bedoeling van het project is de basis te leggen voor een coherent en wetenschappelijk verantwoord beleid op het vlak van studie, konservatie, restauratie en presentatie/revalorisatie van het erfgoed der industriële periode. Gelijkzeitig zal een documentatie- en informatiecentrum op dit vlak worden uitgebouwd.

(10) Hierin zal o.m. een uitgebreid status questionis van de industriële archeologie in Vlaanderen opgenomen worden, evenals een keuze van onderzoeksresultaten en projekten. Jaarboek kan nu reeds ingetekend worden door een postkaart te zenden aan de V.V.I.A., Postbus 30, Maria Hendrikaplein, B-9000 Gent-12.

(11) Cf. de standpunten van Neil Cossons, voorzitter van de Engelse Association for Industrial Archeology en zoals deze gepubliceerd werden in zijn standaardwerk The BP Book of Industrial Archeology, London, David en Charles, 1975 pp. 16 e.v. p. 21.

(12) En dus duidelijk niet met een motivatie zoals G. van den Abeelen, algemeen adviseur van het Verbond van Belgische Ondernemingen en voorzitter van het Centrum voor Industriële Archeologie gaf in een interview aan de RTB (1972)-sprekend over de 19e eeuw: "Het was mooi, verstikkend weliswaar, maar het was mooi. Het was een wereld van miserie, ziekte, strijd, oproer, maar het was mooi..."

(13) Cf. A. Linters, Industriële Archeologie: Definities en bemerkingen in: Bouwkundig Erfgoed in Vlaanderen. Berichtenblad M75+, n° 32, dec. 1977, pp. 7-8 (verkrijgbaar: Monumentenactie M75+, Ministerie van Nederlandse Cultuur, Jozef II straat 30, 7e verdieping, B-1040 Brussel).